

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Klasik Türk Edebiyatı Özel Sayısı

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 3, Ekim/October 2022)

Parvana BAYRAM

Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi
pbayram@mehmetakif.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3051-3395>

**Ezize Ceferzade'nin Eserlerinde
Nizâmî Gencevî**

Nizami Ganjavi In Azize Jafarzade's Works

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 22.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 27.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.10.2022

Atıf/Citation

Bayram, P. (2022). Ezize Ceferzade'nin Eserlerinde Nizâmî Gencevî. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(3), 213-226. <https://doi.org/10.34083/akaded.1165319>

Bayram, P. (2022). Nizami Ganjavi In Azize Jafarzade's Works. *Journal of Academic Language and Literature*, 6(3), 213-226. <https://doi.org/10.34083/akaded.1165319>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Bu makale Creative Commons [Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (CC BY-NC-SA 4.0) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

* Bu çalışma 8 Ekim 2021 tarihinde Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Z.M. Bünyadov adına Şarkşinaslık Enstitüsü tarafından düzenlenen “Nizami Gencevi ve Şerç Edebiyatları: Edebi Tesirin Hüdudları” konulu dâhi Azerbaycan şairi ve mütefekkeri Nizâmî Gencevî'nin anadan olmasının 880. yılı dolayısıyla düzenlenen Uluslararası Sempozyumda sunulmuştur. Makale olarak ilk defa burada basılmaktadır.

Öz

Hikâye, povest ve tarihi roman yazarı, akademisyen Ezize Ceferzade, aynı zamanda klasik edebiyat uzmanıdır. Klasik Azerbaycan edebiyatının derlenip toplanmasında, önemli temsilcilerinin hayat ve sanatının, eserlerinin genç nesillere tanıtılmasında onun önemli hizmetleri olmuştur. 2021 yılında, Azerbaycan'da Nizâmî Gencevî'nin doğumunun 880, Ezize Ceferzade'nin ise 100. yıl kutlamaları dolayısıyla çeşitli etkinlikler yapıldı. Yazarın bütün külliyatı incelendiğinde onun Nizâmî Gencevî sanatına hayranlığı ve birçok eserinde şairin mesnevilerinden alıntılara yer verdiği görülmektedir. O, *Celaliyye* povestinde, Nizâmî'nin çağını, biyografisini ve görsel tasvirini başarıyla canlandırmıştır. Müellif, 1991 yılında Azerbaycan'da Nizâmî'nin 850. doğum yıl dönümü dolayısıyla gerçekleştirilen bir yarışmaya, büyük şairden bahseden “*Bir Görüş Efsanesi*” adlı radyo piyesi ile katılmış ve bu eser üçüncü yeri kazanmıştır. Ezize Ceferzade, *Qaratel*, *Qoşqar*, *Celaliyye* povestlerinde ve daha birçok eserinde de Nizâmî Gencevî'den hayranlıkla bahsetmiş ve şairin mesnevilerinden alıntılara yer vermiştir. Çalışmada, yazarın bütün hikâye ve povestlerindeki Nizâmî Gencevî etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Yedi Güzel*, *Hüsrev ve Şîrîn*, *Qaratel*, *Qoşqar*, *Celaliyye*, *Bir Görüş Efsanesi*.

Abstract

Story writer, poet, historical novelist and academician Aziza Jafarzade is also a classical literature expert. She provided important services in compiling and collecting the classical Azerbaijani literature, introducing the life, art and works of its important representatives to the younger generations. In 2021, various events were held in Azerbaijan to celebrate the 880th anniversary of the birth of Nizami Ganjavi and the 100th anniversary of the birth of Aziza Jafarzade. When the entire corpus of the author is examined, it is seen that she admires the art of Nizami Ganjavi and includes quotations from the poet's masnavis in many of her works. She has successfully portrayed Nizami's era, biography and visual depiction in her povest “*Celaliyye*”. The author participated in a competition held in Azerbaijan in 1991 on the occasion of Nizami's 850th birthday with a radio play called “*Legend of a Vision*”, which talks about the great poet, and this work was the third place. Aziza Jafarzade talked about Nizami Ganjavi with admiration in *Qaratel*, *Qoşqar*, *Celaliyye* povests and many other works and included quotations from the poet's masnavis. In this study, the influence of Nizami Ganjavi in all the stories and povests of the author will be examined.

Keywords: *Seven Beauties*, *Hosrov and Shirin*, *Qaratel*, *Qoşqar*, *Celaliyye*, *Legend of a Vision*.

Giriş

Ezize Ceferzade'nin eserlerinde Türk tarihinin en erken dönemlerinden günümüze kadarki olaylarına ışık tutulmuştur. Özellikle Hunlarla başlayıp Selçuklular, Atabeyler, Osmanlılar, Safeviler ve Kacarlar, Çarlık Rusya'sı ve Sovyet Dönemi Türk-Azerbaycan tarihine dair eserleriyle, yazar okurlarına hitap etmiştir. Bu tarih şuuru yazarın ilk dönemlerdeki hikâye ve uzun hikayelerinde de görülmektedir. Onun en önemli hizmetlerinden biri de Azerbaycan klasik edebiyatının derlenip toplanması, klasik Azerbaycan şairlerinin hayat ve sanatının incelenerek biyografilerinin oluşturulması ve halka tanıtılmasıdır.

Azerbaycan edebiyatını bir bütün olarak gören ve hem klasik hem de halk edebiyatının kâmil bilicisi olan yazar, 1938 yılından itibaren kaleme aldığı hikâyelerinde de bu şuurla hareket etmiş, 1945-48 yılları arasında yazmış olduğu *Tarixden Dörd Sehne* adlı hikayesinde 12. yüzyılın meşhur kadın şairi Mehsetî Gencevî'yi (d.1089-ö. 1159) anlatmış; Fuzûlî (d.1494- ö. 1556), Sabir (d. 1862-ö.1911) ve Samed Vurğun'un (d. 1906-ö.1956) şiirlerinden hareketle hikâyeler kaleme almıştır (Ceferzade, 2021b, s. 87-93).

Ezize Ceferzade'nin eserleri, onun klasik edebiyat, klasik şairler ve Azerbaycan tarihi ile ilgiliengin bilgi ve birikimini göstermektedir. Onun üslubu, halk edebiyatı ile divan edebiyatının ve 20. yüzyıla damgasını vuran Mirze Celil üslubunun sentezinden oluşmaktadır. İlk romanlarını *Şirvan Trilojisi* adı ile yayımlatan yazar, sonraki eserlerinde de Şirvan edebî muhitini anlatmaya ağırlık vermiştir (Bayram, 2013, 41). Gerçek bir sanatkar, içinde yetişip havasını soluduğu, ninni ve tekerlemeleri ile büyüdüğü toplumu elbette ki eserlerinde yansıtacak, bu toplumun genetik hafızasını beynine ve ruhuna sindirecektir. İlk çocukluk yıllarında ninesinin, annesinin ve akrabalarının anlattığı masal ve ninnilerden, manilerden, tekerlemelerden Şirvan ve genel olarak Azerbaycan folklorunu öğrenip bilinçaltına sindiren yazar, ilerleyen yaşlarında çeşitli mahfillerde, Şirvan'ın yetiştirmiş olduğu önemli şairlerden Zülfüqar Şirvânî (d.1190-ö. 1291), İmadüddin Nesîmî (d.1369-d.1417), Bahar Şirvânî (d.1834-ö.1883), Nişat Şirvânî (d. 1690-ö. 1740), Seyid Ezim Şirvânî (d.1835-ö.1888), Mirze Elekber Sabir (d. 1862- ö.1911), Abbas Sehhet (d.1874-ö. 1918), Mehemed Hâdî (d.1879-ö.1920), Ağeli Nâseh (d. 1856-ö. 1914) vb.nin şiirlerini duyarak veya kendisi okuyarak ezberlemiştir.

Zülfüqar Şirvânî, Nesîmî ve Nişat Şirvânî dışında, çoğunluğu 19. yüzyıl gibi karışık bir dönemde yaşayan bu şairler, sosyal-siyasi çalkantılarla dolu 20. yüzyılda unutulmaya mahkûm edilmişlerdir. Sadece bu şairleri değil, klasik dönemde Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinden olup birbirinden kıymetli eserler veren birçok divan şairini, Ezize Ceferzade arşivlerin tozlu rafları arasından çıkararak hikâye, uzun

hikâye ve romanlarında canlandırmış ve onları unutulmaktan kurtarmıştır (Bayram, 2013, s. 41).

Ceferzade, eserlerinde sadece bu şahsiyetleri anlatmakla kalmamış, onları yetiştiren çevre ve kültürü de en ince ayrıntısına kadar tasvir etmiştir. Yazar, aynı zamanda, bu şairlere kahredip onları çeşitli sıkıntılara, yeri geldiğinde ölüme mahkûm eden olumsuz çevreyi eserlerinde anlatmış, insan şahsiyetinin ve şerefının incitilmediği ideal bir toplum arayışını dile getirmiştir.

Bu çalışmada incelenen eserler, yazarın 3 ciltlik povest ve 2 ciltlik hikayeleridir. Tarihi-biyografik roman ustası olan yazar, 8 romanında 10 klasik Azerbaycan şairinin hayat ve sanatını anlatmıştır. Bu tamamen ayrı ve kapsamlı bir çalışmanın konusu olduğu için burada üzerinde durulmamıştır.

Ezize Ceferzade, diğer klasik şairler gibi Nizâmî Gencevî'yi (d. 1141-ö. 1209) de çok iyi bilmekte ve eserlerinde her fırsatta büyük şairden bahsetmektedir. 1941 yılında, Nizâmî Gencevî'nin doğumunun 800. yılı bütün Sovyetler Birliği dahilinde kutlanacakken II. Dünya Savaşının başlamasıyla bu kutlamalar ileri bir tarihe ertelenmiştir (Bayram, 2021a, 9). O sırada 21 yaşında olan Ceferzade, eşinin işi dolayısıyla Bakü'den uzaklarda, Sibiry'a'nın Magadan bölgesinde bulunmaktadır. Kocasının savaşa katılmasıyla vatana dönen yazar, 1946-48 yılları arasında yazdığı povest ve hikayelerinde Nizâmî Gencevî ile ilgili hususlara geniş yer vermiştir. Bu yıllarda, Nizâmî'nin ertelenen yıldönümü kutlamaları yapılmakta; edebiyat, kültür ve sanatın birçok alanında Nizâmî ile ilgili çalışmalar, eserler yazılmaktadır. Yazar, *Qaratel* (1946), *Qoşqar (Yerin Tekinde)* (1947-1948), *Ellerini Mene Ver* (1969), *Bir Zerre İz* (1966-1967), *Celaliyye* (1981), *Sensen Ümidim* (1985), *Xeyalım Menim* (2022) adlı povestlerinde Nizâmî Gencevî'den bahsetmiş ve şairin mesnevilerinden alıntılara geniş yer vermiştir (Bayram, 2021a, s.3).

1946 yılında yazılan *Qaratel* povestinde II. Dünya Savaşından bahsedilmektedir. *Qaratel* ve *Aslan* isimli çift, tam nikahlarını kıydıracakken savaşın başladığını öğrenip düğünü erteler. *Aslan* başarılı bir cerrah, *Qaratel* ise müzisyendir. *Aslan* ön cephede, *Qaratel* ise arka cephede kahramanca mücadele ederek savaşın kazanılmasında önemli hizmetlerde bulunurlar. Bu iki genç, Azerbaycan Sovyet gençliğini sembolize etmektedir. Azerbaycanlılara has olan bütün güzel hasletler eserde ön planda yer almaktadır. Olaylar Rusya ve Doğu Avrupa civarında geçse de ağırlık merkezi Bakü'dür. Savaşta yaralanan ve küçük kızı dışında bütün ailesi Almanlar tarafından katledilen Sovyet ordusu komutanı *Vlasov*, sağ kalabilmiş küçük kızını yaralı olarak Bakü'de, *Qaratel*'in evinde bulur. Bu kızı, *Aslan* cephede yıkıntılar arasından kurtarıp yaralarını sarmıştır. Daha sonra Bakü'deki çocuk yuvasına gönderilmiş olan küçük *Vera*'ya, tesadüf eseri *Qaratel* sahip çıkmış ve onun babasıyla buluşmasını sağlamıştır (Ceferzade, 2021b, s. 19-82).

Bestelediği *Dövüş Senfonisi* adlı eseriyle askerlere manevi destek olan ve onları zaferlere sevk eden Qaratel, boş zamanlarında hastaneye giderek gazilere kitap okumaktadır. Yaralı komutan Vlasov'la da orada tanışan Qaratel ona Nizâmî hamsesinden, özellikle Yedi Güzel'den parçalar okumaktadır. Rus Vlasov, Qaratel'in okuduğu bu metinlere hayrandır.

Yazar'ın bu eserde, o yıllarda Sovyetler Birliğinde hâkim olan halklar dostluğu düşüncesinden etkilendiği görülmektedir. Qaratel'in Vlasov'a okuduğu parçalar *Yedi Güzel* mesnevisindeki *Rus Kızının Behram'a Hikâye Söylenmesi* başlığı altındaki Slavyan güzelinin anlatıldığı bölümden alıntılanmıştır (Nizâmî Gencevî, 2004ç, s.169):

“Sargıllarla üz-gözü və bədəni bir çox yerdən sarınmış ağır yaralı komandır Vlasov çarpayıda uzanmışdır. Gözlərini tavana zilləyib nəyisə dinləyir. Çarpayı yanında Qaratel oturmuş, Vlasova kitab oxuyur. Kitabın üzərində zərli hərflərlə yuxarıdan “Nizami”, altdan isə “Yeddi gözəl” sözləri yazılmışdı.

Qaratel, Vlasova müraciətlə:

— İndi isə biz “Behramın qırmızı günbezə getmesi” və “Dördüncü iqlim padşahı qızı”nın hekayə söyleməsi hissəsini oxuyacağıq...

“Dedi rus elində vardı qabaqlar,
Dilber gelin kimi gözəl bir diyar.”

Vlasov dinləyir.

Bir az aralı başqa çarpayıda oturmuş başqa bir genc yaralı da qulaq asır, Qaratel həvəslə oxuyur. Vlasov gözlərini ondan ayırmadan dinləyir:

“Orda saray qurub bir şah yaşardı,

Nazla bəslənilmiş bir qızı vardı...” (Ceferzade, 2021ç, s. 41-42).

Povestte eserin adı ve okunduğu bölümlerden de bahsedilir:

“...Bu gün sonudur. “Bəhramın mağarada qeyb olmasını” oxuyacağıq.

Qız oxumağa başlayır:

Sürdü öz atını birbaş oraya

...Girdi, bu yer ona pərdədar oldu...

Mağara padşaha sanki yar oldu.

Vlasov tamamilə dalğındır. Qaratel bunu hiss etmədən həvəslə oxuyur:

— Nə zaman ki, coşdu qızğın dimağı

Hatıfdən eşitdi bir səs qulağı

Ey divtək özünü hər yana vuran...”

— ...Qeybin əsrarını axtarıb duran,

Tanrı bir əmanət vermişdi sənə

Zaman çatdı, geri istəyir yenə.” (Ceferzade, 2021ç, s. 57-60).

1947-48 illəri arasında yazılan *Qoşqar* povestində, II. Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliğı dahilindəki ölkələrdə və özellikle Azərbaycan'da hummalı bir

biçimde gerçekleştirilen çalışmalardan bahsedilmiştir. Burada, Azerbaycan'daki metal yataklarının işlenmesi ve elde edilen madenlerin bütün ülkenin gelişiminde kullanılmasından bahsedilir. Bu eserde ciddi bir Cefer Cabbarlı (d. 1899-ö. 1934) etkisi olmakla birlikte klasik edebiyatın etkisi de yadsınamaz. Özellikle kahraman isimleri Nizâmî'nin *Hüsrev ve Şîrîn* mesnevisinden esinlenilerek yazılmıştır. *Hüsrev ve Şîrîn* mesnevisinin önemli kahramanlarından olan Ferhad, Çin'de mühendislik ve ressamlık eğitimi almıştır. Şîrîn'in sarayına süt arkı çekmek için Hüsrev tarafından görevlendirildiği Bisütun Dağı'ını yararken Şîrîn'in resimlerini de kayalara kazımıştır. Ceferzade'nin *Qoşqar* povestindeki mühendisin ismi de Ferhad'dır ve o da selefi Ferhad gibi yerin tekini kazmakla meşguldür. Mühendis Ferhad, burada demir madenlerini arıyor ve eserin sonunda da önemli bir başarıyla imza atarak hedefine ulaşıyor.

Aşağıdaki parçada tasvir edilen mühendis Ferhad'ın özellikleri *Hüsrev ve Şîrîn*'deki Ferhad'ın özellikleriyle de uyumludur: “Şahmar da Fərhadı tamaşa edirdi. Mühəndisin geniş alnını, qıyqac qaşlarını, təbəssümlü üzünü kəşif toz təbəqəsi örtükcə o canlanır, dağın dəmir qəlbini oyuq-oyuq edirdi. Fərhadın perforator işlətemək mehəreti bütün medenə belli idi.” (Ceferzade, 2021ç, s. 90)

Mühendis Ferhad'ın iş sırasında kaza geçirip bayılmasına rağmen yine de işi bırakmamasını yazar Hüsrev ve Şîrîn mesnevisinden alıntılandığı beyitlerle ifade etmiştir:

“...Onlar Şahini qaldırdılar. Rövşanə və Diyar Fərhadın qoluna girdi. Fərhad özünü ələ almağa çalışırdısa da, başının uğultusu bir an onu tərək etməzdi. Sanki kim isə gözə görünməz bir məxluq qulaqlarına girib, durmadan oxuyurdu:

Daşlara dəydisə bu yolda başı,
Yenə yorulmadan qırırdı daşı” (Ceferzade, 2021ç, s.162).

Qoşqar povestinde de 1948 yılında, mimariden müziğe kadar kültür ve sanatın her alanında yaygın olan Nizâmî'yle ilgili çalışmaların yaygınlık kazanmasına göndermede bulunulmuştur.

Bir Zerre İz (1966-67) povestinde ise yazar sadece bir yerde, Nizâmî Hamsesindeki *Hüsrev ve Şîrîn* mesnevisi esasında Nazım Hikmet tarafından yazılmış olan *Mehebbet Efsanesi* (1961) balesinden bahsederek dolaylı yolla da olsa Nizâmî'yi anmıştır:

“...Onlar maşını talvarın altına qoydular. Əvvəl Rəşad, bir az sonra da Gülbəş içəri girəndə Güllər arvad televizorda “Məhəbbət əfsanəsi” baletinin son səhnələrinə tamaşa edirdi. Sanki heç bir şey olmamışdı. Sanki qarının qəlbində Kamaladının təpəsində çaxan ildırımlar çaxmır, Dəmirçi meşələrini qıran tufanlar, çovğunlar çovumurdu...” (Ceferzade, 2021ç, s. 401)

Yazarın *Ellerini Mene Ver* (1969) povestinde klasik edebiyata ve klasik şairlere, hatta dünya edebiyatı örneklerine yer verilmiş, meşhur Kleopatra, Romeo ve Juliet gibi tiyatro eserlerinden bahsedilmiştir. Yazar burada Nizâmî'nin *Yedi Güzel* mesnevisindeki *Fitnenin hikayesi* bölümüne de göndermede bulunmuştur:

“... Mən bu marağın səbəbini hələ fermaya ilk gedişimdə duymuşdum.

Fəndgirliklə cavab qaytardım:

— Yadındadı Fitnə necə deyir:

Ağzının dadını nə bilir kişi,

Cibə tökərlər ki, qara kişmiş.

— Sonra da əlavə etdim: — Amma heç ürəkciyəzin əsməsin, mənim Fitnə bacım, mənim ələyim ələnim, xəlbirim göydə fırlıdayır. Mən, Nazlımı ögey atalı etmərəm. Sənin Uğurun özünə qismət olsun.” (Ceferzade, 2021d, s. 9).

Ezize Ceferzade'nin Nizâmî'den ayrıntılı olarak bahsettiği en önemli eseri *Celaliyye* (1981) povestidir. Yazar, 1981 yılında yazdığı bu eserde Nizâmî Gencevî'nin hem eserlerinden bahsedip alıntılar yapmıştır hem de şairin edebi portresini oluşturmuştur. O, bu eserde tarihi-biyografik unsurlara da yer vermiş ve 12. yüzyıl Azerbaycan Atabeyler Devletini, Atabey Muhammed Cihan Pehlevan'ın kızı Celaliyye'nin Nahçıvan'daki yöneticilik yıllarını ve Türk-İslam tarihinde önemli bir yeri olan Celaleddin Harzemşah'ı anlatmıştır. Bu eserdeki önemli hususlardan biri yazarın, Nizâmî Gencevî'nin eserlerinden ve çeşitli biyografik kaynaklardan hareketle şairin edebî portresini oluşturmasıdır.

Celaliyye povestinde Selçuklu dönemi, Atabey Muhammed Cihan Pehlivan vefat ettikten sonra onun sükûta uğrayan devleti ve bu devletin küçük bir eyaleti olan Nahçıvan ve burayı yöneten Melike Celaliyye'nin hâkimiyet yılları anlatılmıştır. Eserde Celaliyye'nin etrafındaki kadınlardan oluşan maiyeti, maruz kaldığı ihanetler, Nahçıvan'ı savunmak için katıldığı ölüm-kalım savaşı ve özel yaşamı anlatılmıştır. Selçuklular dönemi, bu dönemin meşhur şairi Nizâmî Gencevî ve şairin Kızıl Arslan ile gerçekleşen görüşü, saraydaki Hamse okumaları, Celaliyye'nin sarayı ile *İskendernâme*'de adı geçen kadın hükümdar Nüşabe'nin sarayı arasında kurulan paralellikler, eserde başarıyla yansıtılmıştır. Yazar bu bölümleri kaleme alırken Nizâmî'nin Hüsrev ve Şîrin mesnevisinde de geçen Sultan Kılıç Arslan'la Nizâmî'nin Gence'ye 30 ağaçlık mesafede, bir çadırda gerçekleşen görüş sahnesinden de faydalanmıştır. (Nizâmî Gencevî, 2004c. s.359-368)

Eserdeki bu sahnelere esasen, sonraki yıllarda müellif tarafından piyes de yazılmış ve ödülle taltif edilmiştir. Yazar, 1991 yılında, Nizâmî'nin 850. doğum yıldönümü dolayısıyla gerçekleştirilen bir yarışmaya *Celaliyye* povesti esasında yazmış olduğu *Bir Görüş Efsanesi* adlı radyo piyesle katılmış ve bu piyes jüri tarafından üçüncülükle ve

600 manat para ile taltif edilmişdir. Piyes, sonraki yıllarda da radyolarda seslendirilmişdir. Bu konuyla ilgili 08.12.1991 tarixli Ekran-Efir gazetesində *Müsabigenin Galibleri* başlıklı bir yazı da yayımlanmışdır. Ayrıca aynı gazetenin 11.04.1996 tarixli sayında bu piyeslə ilgili olaraq “*Ezize Ceferzade, Bir Görüş Efsanesi*” başlıklı bir tanıtma yazısı da çıkmışdır. Burada piyesi seslendirenler və yönetmen hakkında da bilgi verilmektedir.

Celaliyyə'nin Nahçıvan sarayında yapılan şiir gecelerində belli dövəmlərdə Hamse okumaları da gerçəkləşdirilməkdədir. Böylə gecələrdə Canfəda Hanım orijinaldən Hamse okumakta və dinləyənler için Türkçeyə çevirməkdədir. Tasvirlərin birində, bir akşam sarayda gerçəkləşən müzikli və eğlencəli Hamse okuma sahnesi və bu sırada *İskendernâme* mesnevisində, Büyük İskender'le Berde hâkimi Nüşabə'nin Berde'deki görüşündən bahsədən bölümin okunduğu sahne de anlatılmışdır:

“...Ammə şiir gecələrinin də ayrı rövənəqi olurdu və bu gün elə həmin şiir gecələrindən biri idi. Bir neçə ay idi ki, sarayda Mələkə Cəlaliyyədən sonra ən savadlı, elmlı və bilikli adam sayılan Canfəda xanım, böyük Şeyx Nizaminin “Xəmsə”sini hissə-hissə onlar üçün oxuyub aydınlaşdırırdı. Bu gün böyük İskəndəri-Zülqərneynin Bərdə hökmdarı Nüşabə ilə görüşdüğü parça oxunacaqdı. Hamı, lap elə “Xəmsə”yə yaxşı bələd olan Mələkənin özü də, bu gecəni xüsusi maraqla gözləyirdi...Yemək verilməyəcəkdı. Xörək-çörək olmayacaqdı. Yalnız ağıza dad gətirən meyvə və şərbət! Vəssalam. Bundan başqa aradabir Canfəda xanıma dinclik vermək üçün çalğıcı, xanəndə və rəqqasə dəstəsinə də məclisdə iştirak etməyə izin verilmişdi. Süfrələr, dözəməyə boyaboy salınmamışdı. Uzunsov qələmkarlar oturanların qarşısına mələfələr şəklində elə dözənmişdi ki, ortalıqda dördbucaqlı, açıq yer qalmışdı, Qısa müddətli oyun və rəqs burada olacaqdı. Bu az vaxt ərzində məclisin canı, hamısının sevimlisi Canfəda xanım meyvə yeyəcək və boğazını yaşlayacaqdı. Canfəda xanım yorğunluğunu alan kimi, yenidən hamısının intizarla gözlədiyi “Xəmsə” oxunuşu başlanacaqdı.

Canfəda xanım da artıq Mahim ana qədər olmasa da qocalmışdı. Bir zaman bu fars qızını əmisi Qızıl Arslan, Cəlaliyyənin anası Zahidə xatunun yanına göndərmiş, “Qoy Cəlaliyyəyə fars dilini, fars şiirini öyrətsin” yazmışdı. Yazmışdı ki, indi sarayda şiirimizin çoxu bu dildə yazılır. Qoy qız öyrənsin. Bu zəngin poeziya xəzinəsindən bəhrələnsin, məhrum qalmasın. Qız, qadın şiiri sevsə, bilsə, daha da incələşər, daha da gözəlləşər, daha da qadınlaşar. Qardaşarvadı, gəlinbacı, əlbəttə, sən anasan, nə öyrədim sənə, amma indi birəbeş qat gözün Cəlaliyyənin üstündə olsun. Canfəda bilikli, qabiliyyətli qızıdır, Cəlaliyyəyə həm müəllim, həm də yaxşı yoldaş olar”, — yazmışdı (Ceferzade, 2021d, s. 191-192).

Müellif burada okunan Hamse kitabının da tasvirini vermiş, İskender'le ilgili halk arasında yaşamakta olan efsane ve rivayetlerden bahsetmiştir:

... Canfəda xanım rəhilin üstündən “Xəmsə”ni götürdü. Arasına əlfəcin qoyulmuş vərəqi açdı. Abı, qırmızı, yaşıl rənglər və qızıl suyu ilə başlıqları müzəyyənləşdirilmiş, dördsütunlu təliq xətt ilə yazılmış “Xəmsə”dən İsgəndərin Bərdə səfərini oxumağa başladı...Sən demə qədim Bərdə şəhərində də lap bizim Cəlalyyəyə bənzəyən Nüşabə adında hökmdar varmış.

Hakim qadın varmış adı Nüşabə,

Uymuş il uzununu keyfə, şərabə.

Erkəksiz yaşayan bu diş ceyran

Gözəldi, göyçəkdi erkək tavusdan

Xoşöhbət, ürəyi saf, mətanətli,

Bir pəri əndamlı, xoş təbiətli.

Önündə minlərcə gözəl qız varmış,

Xidmətə ay kimi kəmərlər bağlamış... (Ceferzade, 2021d, s. 193-194).

Eserde, Nizâmî'nin *İskendernâme* (1201-1211) mesnevisinde Nüşabə ile İskender'in Berde'de görüşmesi ve Nüşabə'nin İskender'in şerefine verdiği ziyafette aklı ve cesareti ile onu hayran ettiği bölümler tasvir edilmiş, eserden bazı beyitler alıntılanmıştır. Melike Celaliyyə'nin Nizâmî ile gerçekleşen görüş sahnesi de başarıyla tasvir edilmiştir. Celaliyyə'nin dilinden tasvir edilen Nizâmî Gencevî'nin portresi, günümüzde bütün fotoğraflarda yaygın olarak kullanılan Nizâmî portresine uygundur. Burada yazar, büyük şairin, Celaliyyə'nin Nahçıvan'ı kadınlardan oluşan maiyeti ile yöneteceği fikrini büyük bir ilgi ve hayretle karşıladığının altını çizer:

“Onu dinlədikcə, Cəlalyyə bu sətirləri yazan o böyük Şeyx Nizamini xatırlayırdı: ...Əmisinin böyük çadırının böyründə Cəlalyyə üçün göz yeri düzəltmişdilər. Oradan baxdı... Ay Allahı sevən, heç çox qoca da deyilmiş! Xətti, bıqları qarqara. Qara qaşları altından necə baxır əmimə? Gözlərində nə böyük maraq var. Elə bil süngər kimi bütün gördüyünü, eşitdiyini varlığına çəkir... O eşq dastanlarını, o müdrik qoca nəsihətlərini yazana bircə bu ömür necə çatıb? “Məxzənül-əsrar”ı oxuyanda elə bilirsən saç-saqqalı pambığa dönmüş, beli “dal” hərfi kimi əyilmiş, əli əsalı, ağ əbalı bir şeyx danışır səninlə. Danəndə bir baba söyləyir nəsihətlərini sənə. Görəsən səsi necədi?

Çadırın tən ortasında böyük şair, böyük hökmdar üz-üzə əyləşib. İpək döşəkçə və dirsəkaltılara qərç olublar. Şairin tirmə geyməsi, ağ darayı əmmaməsi gözəl üzünü bir az da gözəlləşdirib. Alçaqdan, səssiz danışirlər. Dodaqlar

tərpənməsə, hər iki müdriki incə musiqi dinləyən, bir-birinin gözəlliyindən, zəkasından heyrətə dalmış zənn edərsən.

Sonra Qızıl Arslan məsləhət bildiklərindən ona danışdı (Ceferzade, 2021d, s. 203-208).

Yazar, burada sadəcə Nizâmî'den değıl, Nizâmî'nin çağdaşı olan Hâkânî Şirvânî (d. 1120 -ö.1199), Feleki Şirvanî, (d.1108-ö. 1146) Ebu'l-Ula Gencevî (d. 1096-ö. 1159) gibi klasik şairlerden de bahsetmektedir. Eserde, Nizâmî, Melike Celaliyye'nin saraydaki maiyeti ve yönetim tarzını vb. hususları konuşmak için Celaliyye ile de görüşmek ister ve bu görüş gerçekleşir. Celaliyye, Nizâmî Gencevî'yi amcası Kızıl Arslan'la birlikte çadırında ağırlar ve çeşitli konularda sohbet ederler.

Celaliyye povesti, yazarın üzerinde titizlikle işlediğı ve sonraki yıllarda opera ve balede de sahnelenmesini arzu ettiği bir eserdir. Yazarın yayımlanmış olan anılarında da bu konuda ayrıntılı bilgiler vardır. Bu eserin opera ve bale şeklinde uyarlanıp oynanması için yazara birkaç defa teklif gelmiş, kendisi bu senaryoyu yazıp teslim etse de proje ne yazık ki gerçekleşmemiştir. Yazar sadece bu eserle ilgili değıl, Nizâmî Hamsesinde yer alan Yedi Güzel mesnevisi esasında da dünyadaki insan ırklarından ve yedi iklimden bahseden bir balenin senaryosunu yazıp dönemin meşhur bestekarı Cahangir Cahangirov'a (d. 1921- ö.1992) vermeyi düşünmüştür:

“Bu hadisədən bir qədər sonra Cahangir müəllim mənə zəng elədi ki, “Əzizə, sizin o “Cəlaliyyə” əsərinizi yoldaşım oxuyub və mənə məsləhət görür ki, o mövzuda bir balet yazım”. Sevincimi deyə bilmirəm nə oldu... Qara dəniz, Ağ dəniz, Sarı dəniz, Qırmızı dəniz. İrqlərin sayı qədər dəniz var. Həmişə ürəyimdə dolanıb ki, nə olaydı, bu mövzuda bir balet yazılaydı, mən onun ssenarisini yazardım. Məndə hər bir irq öz geyimində, öz rəqsləri, öz adət-ənənələriylə...

Cahangir müəllim sağ olsaydı, mən bu mövzunu ona təklif eləyərdim. Günlərin birində bəstəkar Sevda İbrahimova da mənə müraciət elədi ki, “Cəlaliyyə”ni balet yazmaq istəyir. Mən hətta mətni də yazıb ona verdim. Görünür ki, hardasa ağır gəlmiş ona. Bir neçə gündən sonra zəng elədi ki, mən özüm sizə telefonla dil-cavabı deyərəm. Mən bunu “yox” kimi qəbul elədim. Və... Ondan sonra sevdamız da baş tutmadı Sevda xanımla. Mənimmi, “Cəlaliyyə”ninmi bəxti gətirmədi...

Cahangir müəllim yaşasaydı, bəlkə də “Cəlaliyyə” səhnə üzə görərdi. Ruhu hamımıza duaçı olsun o əziz bəstəkarımızın. (Ceferzade, 2021f. s. 326-327)

1985-86-yılları arasında yazılan *İki Ana* povestində de müəllif, şairin adını diğər klasik şairlərlə birlikdə anarak klasik edebiyattan modern edebiyata kadar anne konusunun en önəmli konulardan olduğuna, Nizâmî, Hâkânî vb. şairlər tərəfindən bu hususta önəmli şiirler yazıldığına diqqət çəkmişdir. (Ceferzade, 2021e, s. 297-298)

Ceferzade'nin 1985 yılında yazmış olduğu *Sensen Ümidim* adlı povestinde, Nizâmî, Fuzûlî ve birçok klasik şairin aşkla ilgili beyitlerine yer verilmiştir. Bu eserde yazar, Nizâmî'nin *Hüsrev ve Şîrin* mesnevisinde geçen aşkla ilgili meşhur beyitlerden de alıntı yapmıştır:

“... Mehran yaylığı ilə Nigarın qızaran gözlərini silirdi. Əl-ələ, ürək-ürəyə, şirin bir qərar vermiş adamlar kimi yeri yirdilər. “Azərbaycan” kinoteatrının qarşısında Natəvanın heykəli önündə dayandılar. Elə bil ondan ana xeyir-duası alırdılar. Mehranın dodaqları asta-asta pıçıldayırdı:

— Şuri-eşqin başıma axırı sevda gətirir

Bu həqiqətdi, eşq aşiqə qovqa gətirir.

— Səadətimize doğru— Nizami muzeyinin yanından ötdülər. Nizami heykəlinin böyründən keçəndə Mehran yenidən pıçıldamağa başladı:

— Eşqdır mehrabı uca göylərin,

Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin? (Ceferzade, 2021e, s. 225-226)

2002 yılında yazılan *Xeyalım Menim* povestinde ise sadece Nizâmî'den değil, birçok klasik şairden ve kültür-sanat meselelerinden bahsedilmiştir. Bu eserde yazar, Nizâmî'nin *Yedi Güzel* mesnevisinden, bu eser esasında yazılan baleden de bahsetmiştir. Ezize Ceferzade'nin okul ve iş hayatında önemli bir yeri olan tiyatronun etkisi onun hayatının ilk yıllarından başlayıp son yıllarına kadar devam etmiştir. Müellifin biyografisinden ve özellikle ömrünün son yıllarında yazdığı eserden de bu husus anlaşılmaktadır. Eser, 1940'lı yıllardan itibaren önemli opera eserleri yazan Efrasiyab Bedelbeyli'nin (d. 1907-ö. 1976), Cefer Cabbarlı'nın *Qız Qalası* poeması esasında sahnelemiş olduğu baleden ilham alınarak yazılmıştır. Eserde güzel sanatların neredeyse tamamından bahsedilmiştir. Burada, resim, opera, bale, tiyatro, millî danslar, tasavvufi konular, insan sevgisi, sanatın evrensel gücünün insan hayatının bütün alanlarına nüfuz etmesi gibi konulara temas edilmiştir. Bu eserde Ceferzade, Nizâmî Gencevî'nin *Yedi Güzel* mesnevisinden ve bu eser esasında yazılan *Yedi Güzel* adlı baleden de bahsetmiştir:

“... Gəray bilirdi, bilirdi onun xəyallarını. Elə gözəl xəyalları var idi ki! Kim ilham etmişdi bunu ona? Deyəsən, Nizaminin “Yeddi gözəl”i, deyəsən, Qara Qarayevin “Yeddi gözəl”i. Humay həmişə onunla bölüşdüyü xəyallarında bu ölkələrin, bu məmləkətlərin, irqlərin rəqslərini ifa etmək istəyindən danışdı... Onlar, ilk türk baletimiz “Qız qalası”ndakı sevgililər idilər, Gülyanaqla Polad. Onlar, “Yeddi gözəl”də də sevgili idilər. Bəhram şahlə Gözellər gözəli.” (Ceferzade, 2021e, s. 381-395)

Sonuç

Ezize Ceferzade sanatında klasik Azerbaycan şairlerinin etkisi çok büyüktür. Özellikle 19 ve 20. yüzyıl şairlerinin etkisi ön planda olmakla birlikte bütün eserleri incelendiğinde, yazarın klasik Azerbaycan şairleri arasında en çok Nizâmî Gencevî'den etkilendiği görülmektedir. Bu çalışmada ilk defa olarak Ezize Ceferzade'nin, Nizâmî'ye hayranlığı, kaleme aldığı eser kahramanlarının dilinden Nizâmî'nin eserlerine göndermelerde bulunduğu ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Nizâmî Gencevî ile ilgili hususlar yazarın daha çok povestlerinde baskındır. İlk povesti olan *Qaratel, Qoşqar, Bir Zerre İz, Ellerini Mene Ver, Celaliyye ve Xeyalım Menim*'de yazarın sıklıkla Nizâmî Gencevî'nin eserlerinden bahsedip alıntılar yaptığı görülmektedir. Nizâmî Hamsesindeki mesneviler arasında yazarın en çok alıntı yaptığı veya andığı ise Yedi Güzel, Hüsrev ve Şîrîn ve İskendernâme'dir.

Yazar, bir tahkiye ustası olarak özellikle *Celaliyye* povestinde, Nizâmî'nin edebî protresini başarıyla çizmiştir. Dönemin önemli tarihçileri ile de fikir alışverişinde bulunan müellif, okurlarını Melike Celaliyye'nin Nizâmî Gencevî ile görüştüğüne samimiyetle inandırmıştır. Hatta müellif, Nizâmî'nin İskendernâme'de oluşturduğu ölümsüz kadın kahramanı Berde hakimi Nüşabe'yi ve onun ideal yönetim sistemini yazarken Celaliyye'nin Nahçıvan'daki yönetim biçiminden de ilham aldığı varsayımında bulunmuştur.

Ezize Ceferzade, Nizâmî Gencevî'yle ilgili sadece povestlerinde bahsetmemiş, *Bir Görüş Efsanesi* adlı radyo piyesi ile de Nizâmî'nin sanatına olan hayranlığını ifade etmiştir. Bu radyo piyesi de dönemi içinde sadece şehirlerde değil Azerbaycan'ın en ücra dağ köylerinde bile dinlenerek halka önemli edebî, tarihi ve kültürel mesajlar vermiş; tarihi, edebî ve estetik bilincin, en esas ise klasik şiir zevkinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ezize Ceferzade'nin eserlerinde görülen Nizâmî Gencevî etkisi, aslında XX. yüzyıl şair ve yazarlarının kendilerinden önceki klasiklerin edebî geleneğini, şiir ve estetik zevkini kendi eserleri ile devam ettirmesinin de başarılı bir örneğidir.

Kaynaklar

- Bayram, P. (2013). *Azize Caferzade, hayatı, sanatı, hikayelerinin incelenmesi*. Akçağ Yay.
- Bayram, P. (2021). “Ezize Ceferzadenin Povestleri” (*Ezize Ceferzade, Seçilmiş Eserleri* içinde). C.X. s. 3-15. Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Bayram, P. (2021a). “Ezize Ceferzade'nin hikâyelerinin konusu”. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*.9, Sayı/Issue: 25.s.107-129.
- Bünyadov, Z. (2007). *Azərbaycan Atabeyləri Dövləti: 1136-1225-ci illər*. Şərq-Qərb.
- Caferzade, A. (1990). *Bir görüş efsanesi (Nizami-Celaliyye-Cahan Pehlivan...)* (radio-pyes) (01.01.1990). Ezize Ceferzadenin Ev Arxivi, Fond 'P', Kovluq № 28, Sened № 4, vereq-51.
- Caferzade, A.(2021). *Tanıdıklarım, sevdiklerim hatirelerimde*. Hzl. Turan İbrahimov. Hedef Neşriyyatı.
- Caferzade, A. (2021a). *Seçilmiş eserleri*. C.I. Hzl. Parvana Bayram. Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Caferzade, A. (2021b). *Seçilmiş eserleri*. C.VIII. Hzl. Parvana Bayram. Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Caferzade, A. (2021c). *Seçilmiş eserleri*. C.IX. Hzl. Parvana Bayram. Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Caferzade, A. (2021ç). *Seçilmiş eserleri*. C.X. Hzl. Parvana Bayram. Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Caferzade, A. (2021d). *Seçilmiş eserleri*. C.XI. Hzl. Parvana Bayram. Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Caferzade, A. (2021e). *Seçilmiş eserleri*. C.XII. Hzl. Parvana Bayram. Elm ve Tehsil Neşriyyatı.
- Caferzade, A. (2021f). *Tanıdıklarım, sevdiklerim hatirelerimde*.Hzl. Turan İbrahimov. Hedefneşirleri.
- Kanar, M. (2007). “Nizâmî-i Gencevî.” TDV. İslam Ansiklopedisi. C.33. 183-185.
- Komisyon*, (1991). “Müsabigenin Galibleri”. Ekran-Efir gazetesi, 12 Ağustos. Bakı.
- Komisyon*, (1996). “Bir Görüş Efsanesi”. Ekran-Efir gazetesi, 4 Kasım. Bakı.
- Nizami Gencevi (1947). *Makaleler Mecmuası*. Elm.

- Nizami Gencevi (2004a). *Sirler Hazinesi (Tercüme eden: Süleyman Rüstem ve Abbasali Sarovlu)*. Lider Neşriyyatı.
- Nizami Gencevi (2004b). *Leyli ve Mecnun (Tercüme eden: Samed Vurgun)*. Bakı: Lider Neşriyyatı.
- Nizami Gencevi (2004c). *Kosrov ve Şirin (Tercüme eden: Resul Rıza,)*. Lider Neşriyyatı.
- Nizami Gencevi (2004ç). *Yeddi Gözel. (Tercüme eden: Memmed Rahim)*. Lider Neşriyyatı.
- Nizami Gencevi (2004d). *İskendername (Şerefname) (Tercüme eden: Abdulla Şaig)*. Lider Neşriyyatı.
- Nizami Gencevi (2004e). *İskendername (İkbalname) (Tercüme eden: Mikayıl Rzakuluzade)*. Lider Neşriyyatı.
- Nizami Gencevi (2006). *Mahzenü'l-esrar. (Tercüme eden: Mircelal Zekiyev)*..

- Etik Kurul İzni** *Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.*
- Çatışma Beyanı** *Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.*
- Destek ve Teşekkür** *Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.*